

Ur *Fjärde Internationalen* 1/1994

Marxism, modernism & det nya århundradet

Intervju med Michael Löwy

Efter stalinismens fall har en omfattande debatt uppstått inom vänstern om den traditionella marxismen fortfarande håller måttet. Den handlar om arbetarklassen och dess roll, miljön, kvinnoförtrycket, plan och marknad och om hur produktionen och konsumtionen kommer att se ut i ett socialistiskt samhälle.

Michael Löwy, har skrivit en rad böcker om marxistisk teori – och har även flera gånger medverkat i denna tidskrift. Han är född i Brasilien, men undervisar på universitetet i Paris. Han är dessutom en av de ledande inom den socialistiska världsrörelsen Fjärde Internationalen. Den brasilianska tidningen Em Tempo träffade honom för en intervju på temat har marxismen en chans att överleva?

Vilken roll spelar den omvandling av kapitalismen som stalinismens fall har medfört för marxismen?

– Just nu spelar den en mycket negativ roll. Vi går mot en allt snabbare ideologisk upplösning. Omvärderingen är inte bara teoretisk – vilket i sig är bra – utan också politisk, filosofisk och etisk. Detta leder till en nästan fullständig urvattning av alla grundläggande värderingar, även de som med rätta inspirerat arbetar- och den socialistiska rörelsen.

– Å ena sidan alla de som så ofta försöker förena det marxistiska tänkandet med det borgerliga; utilitarianism, rationalism i sin individualistiska variant, positivism eller politisk och ekonomisk liberalism. Denna tendens är mycket attraktiv för många strömningar eller partier med massbas, från det forna kommunistpartiet i Italien (PDS) till små intellektuella grupper i Europa och Latinamerika (t ex den så kallade analytiska marxismen).

– Å andra sidan förstärks dogmatismen, även om det inte är en dominerande tendens. En mekanisk återgång till marxismens, marxismen-leninismens och trotskismens grundläggande principer, där samtidigt varje försök att fundera över dagens verklighet, händelser och förändringar fullständigt avvisas.

– Till viss del innebär det en vulgarisering av marxismen. När de ställs inför någonting nytt som ifrågasätter de etablerade teorierna, svarar de med abstraktioner. Vissa delar av vänstern söker efter enkla, dogmatiska, klassiska och monolitiska sanningar som inte orsakar några problem.

Men pågår det försök att förnya marxismen?

– Jo, det har skett en viss förnyelse. Ett positivt exempel är återupptäckten av Frankfurtskolan: en ny generation intellektuella från Europa, USA och Latinamerika omvärderar i dag den kritik som en gång gjorde Frankfurtskolan till den västerländska modernismens dominerande ideologiska eller vetenskapliga riktning.

– Det innebär en fördjupning och radikaliserings av marxismen, ett avvisande av all negativism och ett ökat motstånd mot försvagning och försoning med det borgerliga tänkandet. Marxismen behöver konfrontera dagens problem för att kunna radikalisera sin kritik av de tongivande ideologierna – alla paradigmer inom västvärlden, industrin, det moderna, det borgerliga, civilisationen.

– Den ekologiska frågan är ytterligare en faktor som radikalt förändrar perspektiven och som åter kan stärka den marxistiska världsuppfattningen. Det är oerhört viktigt; vi ifrågasätter många uppfattningar, som t ex att produktivkrafternas utveckling alltid innebär något positivt, eller om människornas herravälde över naturen utgör en del av vår frigörelse från arbete. Detta var något som vi tog i arv från upplysnings- och framstegsideologerna bland marxisterna, och som ifrågasätts i dag.

– De politiska konsekvenserna är mycket viktiga. Den ekologiska krisen i dag innebär ett direkt hot mot varje livsforms överlevnadsmöjlighet på vår planet, inte bara för vårt eget lilla tvåbenta däggdjur, homo sapiens. Det är ett nytt problem som inte Marx eller Engels var medvetna om.

– Därför måste vi t ex omvärdera begreppen produktivkraft, utveckling, teknologi som något neutralt och uppfattningen om herraväldet över naturen.

– Det krävs ett nytänkande som verkligen leder till en radikaliserings av vår kritik av den moderna industricivilisationen och ett stärkande av motståndet mot den. Detta är också någonting mycket brådskande: vår civilisation leder oss till ett massomfattande självmord.

Vad är din uppfattning om den teori som är så på modet i dag och som säger att kapitalismen befinner sig i ett nytt stadium där arbetet inte längre spelar en så betydelsefull roll?

– Det finns två aspekter på detta. Den första är ekonomisk, där kapitalets organiska sammansättning – vetenskap, teknologi, maskiner, robotar och datorer – spelar en större roll och där kapitalets variabla kapital och lönearbetet är mindre betydande. Denna process har pågått länge, med den så kallade tredje industriella revolutionen.

– Men att av detta dra några sociologiska konsekvenser, som t ex André Gorz gör när han påstår att de arbetande inte längre har någon tyngd och att de försvunnit, det är ekonomism. Han gör ingen åtskillnad mellan hela löntagarkollektivet och en specifik del av dem – industriarbetarna som står vid sitt löpande band. Sådana uppfattningar blir alltmer otidsenliga och de politiska konsekvenserna är mycket farliga.

– Det finns fortfarande en stor arbetarklass och kapitalismen genomtränger kontinuerligt och med allt större kraft nya och gamla områden där den hittills varit frånvarande. Den belgiske marxistiske ekonomen Ernest Mandel har rätt när han säger att vi ser en enorm utökning av arbetarklassen, av dem som tvingas sälja sin arbetskraft för att kunna överleva.

– Den andra aspekten är att det finns en omfattande underklass av människor som marginaliseras eller stöts ut av systemet. I Europa liksom i hela Första världen finns det i dag ett stort antal människor som lever i samhällets utkant. Upproren i Los Angeles är ett exempel på detta.

– Men problemen är mycket större i Latinamerika och Tredje världen. I dag står det klart att det inte bara är arbetarklassen som blir större – det finns också ett växande antal fattiga, människor som permanent eller tillfälligt ställts utanför produktionen, konsumtionen och hela samhället.

– Många lever på en liten affärsverksamhet, som kringresande eller gatuförsäljare, på prostitution, brottslighet eller narkotikahandel; allt blir bara värre.

– Detta är en stor utmaning inte bara för teorin om utan också för själva den praktiska frigörelsen. Problemet är att nå enighet mellan dessa grupper, som jag kallar The

”pooretariat”, (de fattigaste bland proletärerna), och den organiserade arbetarklassen.

På vilket sätt kan socialismen betraktas som en del av den industriella moderniteten, det västerländska tänkandet och i vilken mån delar den dess världsbild, värderingar och perspektiv?

- Detta är en komplex fråga. Enligt marxismen kommer arbetarklassen att ta i arv alla stora landvinningar som det borgerliga samhället, rationalismen, filosofin under upplysningstiden och den franska revolutionen nått.
- Arbetarklassen kan förverkliga de mål som borgerskapet, trots de framsteg de stått för, inte uppnått. Detta är en väsentlig uppfattning – vi kan inte förstå socialismen om vi inte tar till oss detta element från upplysningsfilosofin.
- Den marxistiske filosofen Ernst Bloch har sagt att begrepp som frihet, jämlikhet och broderskap innehåller ett utopiskt gränsöverskridande som sträcker sig långt bortom det borgerliga perspektivet och som kommer att förverkligas under socialismen.
- Å andra sidan finns det inom den socialistiska rörelsen och inom hela Karl Marx tänkande en vision i vilken kontinuiteten mellan det moderna industrisamhället och socialismen ses på ett oerhört ensidigt sätt. De inser inte tillräckligt väl hur nödvändigt det är att bryta med denna samhälls- eller civilisationsmodell.
- Socialismen innebär inte bara att det existerande produktions-, industri- och ekonomiska systemet ska fås att fungera mer förnuftigt och effektivt; det räcker inte med att produktivkrafterna utvecklas genom planering.
- I denna bemärkelse är socialismen inte tillräckligt kritisk mot den västerländska industriellt rationalistiska paradigmen och det existerande produktionssystemet.
- Ett välkänt exempel på detta är hur Lenin och andra marxister i taylorismen såg en fantastisk innovation, som de införde i Sovjetunionen.
- Visionen om teknologin, produktionsapparaten och produktionsförhållandena i allmänhet är inte lika kritisk som när det gäller kritiken av privategendomen. Frågan gäller inte bara hur produktionen ska utvecklas, utan också om hur vi ska göra livet i städerna mer civiliserat, om förhållandet människor emellan eller förhållningssättet till Naturen.
- Problemet är att veta hurvida socialismen i sig representerar ett nytt samhällsparadigm eller om den snarare strävar efter att göra det existerande samhället mer perfekt.
- Det utrymme som bilen tar i det moderna samhället är ett bra exempel på det ovannämnda. Det är otroligt att hela det ekonomiska och sociala livet i storstäderna, bostäder, fritid, ideologi osv bestäms av bilarna och massbilismen.
- Det är som en gudomlig existens som kräver människors uppoffringar: i varje huvudstad världen över kan man varje helg göra en ändlös uppräknning av skadade genom olyckor; en slakt på män, kvinnor barn som accepteras som ofrånkomlig, som ett naturfenomen. Antalet döda är större än i många krig. Det finns vissa konsumtionsmodeller, endemiska i det moderna samhället, som är dödliga ur ekologisk, mänsklig och social synpunkt.
- Detta leder till andra problem. Socialismen är ett försök att skapa en ny samhällsmodell, i den ligger föreställningen om återskapandet, återupptäckten eller omformulerandet av vissa element från den förkapitalistiska historien som förstörts av den borgerliga moderniteten. Det är vad jag kallar marxismens romantiska element, som framträder i Marx filosofi och i vissa

delar av den marxistiska traditionen under 1900-talet.

– Det handlar inte om att återvända till det förgångna utan om att föreställa sig en framtid där historiskt giltiga delar – ur en mänsklig, kulturell, social och etisk synvinkel – som förstördes av den kapitalistiska moderniteten, kan återupprättas, om än i helt nya former.

– Marx talar själv om detta när han skriver om det statslösa, på kollektiv gemenskap grundade samhälle som existerade historiskt och som förstördes av kapitalismen och privategendomen. Socialismen kommer att bli ett nytt statslöst, kollektivt samhälle, men naturligtvis något helt annat än den primitiva kommunismens. Det samma gäller också för andra fenomen i det kulturella och sociala livet.

Men står inte detta i motsättning till uppfattningen att det socialistiska tänkandet är upplyst, vetenskapligt, rationellt och att det avmystifierar världen? Och upplöste inte kapitalismen i praktiken de värden som ledde till en känsla av gemenskap för människorna?

– Socialismen har tagit del av såväl rationalismen och upplysningsfilosofin som den romantiska kritiken av upplysnings- och modernismens filosofi. Dessa två komponenter är närvarande inom det socialistiska tänkandet.

– Ernst Bloch har rätt när han säger att det existerar två strömningar inom marxismen: en ”kall”, rent rationell, analytisk, skoningslös, vetenskaplig, objektiv strömning som ägnar sig åt vad kapitalismen är, hur den fungerar som system och vilka motsättningar den föder.

– Den andra strömningen, som han betecknar ”varm”, grundas på hoppets princip, utopin och en pånyttfödelse av världen. Dessa två dimensioner är lika nödvändiga och kompletterar varandra.

– Det råder en spänning mellan dem, men den är positiv, dialektisk och måste hela tiden hållas under uppsikt av marxismen så att den inte utvecklas till en positivistisk övertro på vetenskapen eller sentimental romanticism.

– Konkret i förhållandet till samhället innebär kapitalismens logik atomiseringens logik, nedbrytningen av band människor och system emellan, individens isolering, förhärligandet av separationen, egoismen och den rena nyttofilosofin, utilitarismen. Det är inte bara en fråga om ideologi utan om hur hela det system som stöter ut individer fungerar. För att återvända till exemplet med bilismen – bara genom att svänga in på en gata ger sig individen, oavsett subjektiv uppfattning, in i ett allas krig mot alla.

– Det finns exempel på motstånd. Ursprungligen stod hela arbetarrörelsen för ett gemensamt alternativ till individualismen grundat på praktisk solidaritet och kollektiv rekreation. Det var t ex fallet med de fackföreningar som byggde upp ett djupare mänskligt förhållande mellan arbetare från samma fabrik. Vi ser det också i de revolutionära organisationernas idealitet. I dag försöker kyrkans bassamfund, sammanslutningar i bostadsområden, kvinnogrupper och kulturrörelser bli kollektiva, självstyrande alternativ till kapitalismens individualism.

– Dessa strukturer grundar sig åtminstone delvis (beroende på det enskilda landet och dess traditioner) på sätt att tänka och vissa gemensamma gamla minnen och sedvänjor som grundar sig på förmoderna, förkapitalistiska, i huvudsak landsbygdstraditioner.

– I Tredje världen, där majoriteten av befolkningen har sina rötter på landsbygden kan denna gemensamma potential återupplivas av fackföreningarna, partierna, arrendatorsorganisationer och andra rörelser i basen.

- Dessa organisationer eller rörelser har inte bara bildats utifrån vissa gemensamma intressen
- visst är det så också, men de måste stimulera olika sorters förhållanden och solidaritet grundad på denna gemenskap.

Men i dag ser vi hur arbetarklassens motkultur slagit till reträtt. Kapitalismen bryter ner alla kopplingar till det förkapitalistiska livet. I Brasilien kommer de att ha försvunnit inom en eller två generationer.

- Det är sant, men kapitalismen provocerar på det sätt som den fungerar fram en reaktion mot atomiseringen och ett sökande efter detta gemensamma liv. Samtidigt är det uppenbart att detta sökande ofta inte leder någonstans.

– Det är en av orsakerna till de protestantiska sekternas enorma framgångar i Latinamerika – de försöker skapa en känsla av kollektiv gemenskap för dem som övergivits i denna kapitalistiska öken, där de inte känner sig delaktiga i någonting. Det hänger på oss om vi ska kunna erbjuda några andra alternativ.

Vilka problem står vi inför när vi inte bara ska återupprätta utan också förverkliga det socialistiska projektet och ett utopiskt perspektiv om vi ser på deras trovärdighet och den roll de spelar i samhället?

- Marx och Engels levde i en tid då utopins problem verkade vara en anakronism:

För dem var det främsta problemet att utveckla motsättningarna inom kapitalismen, klasskampen. Det är fortfarande lika sant. Men i dag befinner vi oss inte längre i en situation där vi kan säga att ”vi vet inte hur socialismen kommer att gestalta sig”. Vi kan inte behålla en sådan inställning när vi ser vad de sjuttio åren av ”reellt existerande socialism” har ställt till med.

- Det socialistiska projektets trovärdighet kräver av oss att vi kan presentera en attraktiv vision av socialismen, att vi förklarar att den inte har någonting att göra med den så kallade ”reellt existerande socialismen”.
- För att återvända till Ernst Bloch, måste dagens vetenskapliga socialism också vara en utopisk socialism, i ordets kvasi-etymologiska bemärkelse, som för närvarande inte existerar någonstans i världen.
- Om vi vill att vårt svar ska vara trovärdigt måste vi förklara vad det där vi kallar socialismen faktiskt är, hur den även skiljer sig från ett mer humant kapitalistiskt ansikte eller den förment ”reellt existerande socialismen” och varför det är värt att vi riskerar våra liv i den kampen.
- Vi måste förklara detta för alla aktiva, för alla arbetare, kvinnor och ungdomar. Utan en revolutionär utopi kommer det heller inte att bli någon revolution i praktiken. Vi måste vidareutveckla detta.
- Vi börjar inte från noll, det är klart. Det finns en oerhörd kunskap samlad i själva marxismen som vi måste utveckla. Det finns också historiska erfarenheter med alla sina begränsningar och misstag, med våra diskussioner om den socialistiska demokratins natur under övergången till socialismen etc.
- Men vi måste vara öppna och beredda att lära oss av andra såsom de utopiska socialisterna och alla andra socialister, liksom anarkisterna. De har uppfattningar och erfarenheter som är mycket viktiga i diskussionen om den socialism som vi vill ha.
- Vi måste förhålla oss till de idéerna, liksom till nya problem som uppstår, som ekologi och

feminism. Vi måste börja utarbeta, antingen i program eller i böcker och skrifter, våra tankar, reflektioner, drömmar – att förverkliga våra drömmar, som Bloch säger – om hur en socialistisk framtid skulle kunna te sig.

– Detta förhållningssätt har varit viktigt i återupptäckten av den utopiska dimensionen i en del marxistiska idéer – t ex på vilket sätt som produktionen under socialismen ska vara inriktad på bruksvärden och inte på bytesvärden. Detta har en enorm potential för utopin.

– Vad innebär detta för produktionen, eller för konsumtionen? Problemet är hur vi ska kunna bortse ifrån en etablerad uppfattning och försöka se på saken ur en helt annan synvinkel. Slutligen måste vi erkänna att vi inte har svar på allting – i vissa frågor famlar vi bara omkring i mörkret.

Michael Löwy

Ur *Socialist Outlook*

Översättning: Lars Gus Kaage